

Senaid Hadžić

ETATIZMOM¹ PROTIV „MUSLIMANSKE REAKCIJE“ TUZLE I OKOLINE KRAJEM 1940-IH GODINA

Sažetak: Podaci koji su doneseni u ovome radu na osnovu primarnih historijskih izvora nude činjenice o odnosu novog režima prema neistomišljenicima i položaju Bošnjaka tuzlanskog kraja od 1947. do 1949. godine. Navedeni period je karakterističan po tome što su se na udaru komunističkog režima našli svi dijelovi starog bošnjačkog društva, a naročito islamski opredijeljeni intelektualci. Protiv njih su vođena dva sudska procesa: prvi, grupi na čijem čelu je bio Kasim Dobrača 1947. i drugi, „Mladim muslimanima“ 1949. godine. U vrijeme tih procesa Bošnjaci tuzlanskog kraja su bili etiketirani na različite načine (”reakcionarnim elementom”, ”ostacima klasnog društva”, ”banditima”, ”muslimanskom reakcijom”, i neprijateljima ”nove svijetle budućnosti”), zatim su bili pod stalnom prismotrom, praćeni, prisluškivani, saslušavani, gonjeni, a nerijetko i likvidirani. U međuvremenu je službena politika ukinula nacionalno ime Musliman, priznato u toku Narodnooslobodilačke borbe (NOB), a potvrđeno odlukama Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i Zemaljskog antifašističkog vijeća

---

1 **Etatizam** (franc. *étatisme*, od *état*: država), političko načelo i praksa koji u prvi plan ističu interese države, daju državi (aparatu i organima) najšire ovlasti i odlučujuću ulogu u vladanju ekonomskim, političkim, kulturnim i svim drugim pitanjima društvenog života. Etatizam se veže i uz posezanje države u privatnopravne odnose, a ponekad je sinonim za (državni) socijalizam. Izraz je prvi upotrijebio švicarski političar i državnik Numa Droz 1896., označavajući njime nastojanje švicarske savezne vlasti da proširi svoje ovlasti nad federalnim jedinicama. Etatizam se javlja u različitim povijesnim oblicima, u ruskom srednjovjekovnom samodržavlju, kao i u razdoblju europskih apsolutističkih monarhija, ali je ipak pretežito suvremena politička pojava. Prema: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18470> (pristupljeno: 20. 1. 2020. u 12:30).

narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBIH). Učinjeno je to prilikom prvog poslijeratnog popisa stanovništva 1948. godine. Prema nacionalističkom političkom konceptu, bosanski muslimani su se, kao, navodno, još etnički amorfnu grupa, trebali postepeno, zavisno od svog kulturnog napredovanja, nacionalno opredjeljivati bilo u srpskom, bilo u hrvatskom usmjerenju. O tome svjedoče zvanični i nezvanični rezultati popisa stanovništva koje donosimo u tekstu.

Ključne riječi: Bošnjaci, muslimani, tuzlanski kraj, Bosna i Hercegovina, nacija, narod, komunistički sistem, „muslimanska reakcija“, Ustav, ravnopravnost.

Komunistička vlast protiv principa: *Bosna - Bosancima*

Nakon završetka Drugog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je postala jedna od šest, u ustavnom i formalno-pravnom smislu, ravnopravnih republika Federativne narodne republike Jugoslavije (FNRJ). Od svih ostalih republika, Bosna i Hercegovina se razlikovala u toliko što je svoju državotvornost zasnivala na historijskom i teritorijalno-političkom, a ne na isključivo nacionalnom načelu. Iako su u toku Narodnooslobodilačkog rata (NOR), Bošnjaci² uvijek tretirani kao posebna narodna cjelina, što je potvrđeno i odlukama ZAVNOBIH-a,³ politika komunističkog režima koji je nastao u Jugoslaviji, a samim tim i u Bosni i Hercegovini, nije uopće priznavala nacionalni identitet Bošnjaka. To se pokazalo u toku rada na Ustavu. Naime, Ustavotvornoj skupštini su stizali različiti prijedlozi u pogledu ustavnih rješenja i formulacije ali je, kako ističe Milovan Đilas, tadašnji ministar za konstituantu, bio „karakterističan prijedlog jednog muslimana (ne kaže da je to narodni poslanik Husein Husaga Ćišić (1878-1956) iz Mostara)“. Husaga Ćišić je zahtijevao da se Bošnjacima politički uvaži status nacije i da se ta nacionalnost pod imenom „Bošnjak“ obilježi posebnom buktinjom u grbu savezne države. Tada predloženi grb zemlje nosio je u sredini pet buktinja. One su, prema objašnjenju tvorca grba, simbolizirale pet nacija koje žive u

---

2 U ovome radu koristit ćemo pojam Bošnjak kao nacionalnu odrednicu koji je ponovo vraćen u upotrebu na Drugom bošnjačkom saboru 28. septembra 1993. godine.

3 Hamdija Čemerlić (izbor dokumenata), Veselin Mitrašević (obrada dokumenata), ZAVNOBiH, *Dokumenti 1943-1944*, knj. 1, Sarajevo 1968, Zapisnik Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana, Sanski most 1. jula 1944, 233-234.

Jugoslaviji. Čišićevi argumenti su odbijeni tvrdnjom da muslimani nisu nacija, nego vjerska grupa, te da, kao takvi, ne mogu biti predstavljeni na simbolu koji simbolizira državu i narode.⁴ I pored toga, Čišić je istrajao na svom stavu i bio jedini poslanik koji je glasao protiv Ustava, uz obrazloženje da to čini zato što se u njemu ne spominju Bošnjaci kao nacija.⁵ Time je pokazao da se zalagao za interese naroda kojemu je pripadao, što se ne bi moglo reći za ostale bošnjačke zastupnike toga vremena. No, bez obzira na to, Ustav FNRJ proglašen je 31. januara 1946. godine. Jedanaest mjeseci kasnije (31. XII 1946) Ustavotvorna

4 Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću* (dalje: Š. Filandra, *Bošnjačka politika*), Sarajevo, 1998, 202-204; Muhamed Filipović, *Bošnjačka politika. Politički razvoj u Bosni u 19. i 20. stoljeću* (dalje: M. Filipović, *Politički razvoj Bosne*), Sarajevo 1996, 83; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* (dalje: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*), 2 izdanje, Sarajevo 1998, 557.

5 Čišić je vjerovao u historijsku i političku individualnost bošnjačkog naroda, ali je u različitim razdobljima različito tumačio njihov identitet. U svojim tridesetim i ranim četrdesetim Bošnjake je smatrao „srpskim plemenom“ koje je svoju posebnost izgradilo u stalnim ratovima protiv osvajačkih vojski. Nakon gorkog iskustva sa jugoslavenskim režimima, vidovdanskim i šestojanuarskim, Čišić je bio ubijeđen da bosanskohercegovačko stanovništvo treba tretirati kao poseban političko-nacionalni entitet u decentraliziranoj jugoslavenskoj zajednici. Burna zbivanja 1939. godine pomogla su Čišiću da artikulira svoje bosanstvo, koje nije ograničio samo na bosanskohercegovačke muslimane – Bošnjake – već ga je ostavio otvorenim za sve stanovnike Bosne i Hercegovine. U partizanskom oslobodilačkom pokretu tokom Drugog svjetskog rata za Čišića, rezolutnog antifašistu i antiustašu, nije bilo dileme da je borba koju vode partizani jedino rješenje za njegov narod i okupiranu zemlju. Nema sumnje da su odlukama ZAVNOBiH-a ostvarena Čišićeva stremljenja u pogledu bosanskohercegovačke političko-državne samostalnosti, ali je tek predstojalo suočavanje sa odsudnom tačkom priznavanja Bosne – pitanjem prihvatanja njene narodnosne posebnosti i individualnosti. Pojavu avnojevske Jugoslavije Čišić je doživio kao „rađanje novog doba“, a Muslimani su dobili dugo čekanu slobodu, ravnopravnost i uvažavanje. Ali, za Čišića je, ipak, bilo veliko razočarenje kada je početkom 1946. godine spoznao da nacionalnom politikom novoformirane države kormilare ljudi koji žmire pred činjenicom zarad političkih interesa. Po završetku Drugog svjetskog rata, Čišić je vjerovao u svrsishodnost muslimanskih žrtava uložениh u izgradnju novog političko-društvenog poretka, „u kojem neće biti povlaštenih elemenata po otrcanim nacionalnim receptima nego poredak u kojem će princip pune ravnopravnosti među ljudima dobre volje nehvaljeno doći do svoga izražaja“. Da taj poredak, ipak, neće biti odraz njegovih vizija shvatio je kada mu je Ustavotvorna skupština FNRJ odbila prijedlog o uvrštavanju šeste buktinje u grb nove države kao simbola narodne posebnosti Bosne i Hercegovine. Čišić se založio za ustavno priznanje bosanske narodnosti (princip *Bosna – Bosancima*), ali je naišao na zid otpora i nerazumijevanja nove elite. Komunistička vlast je priznala posebnost i ravnopravnost Bosne i Hercegovine, ali samo sa Hrvatima, Srbima i ostalim, od kojih se i dalje očekivalo da se opredjeljuju, baš kao u vrijeme „patentiranih nacionalista“ kojima je tok historije tek bio zameo trag. Adnan Jahić, *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*, BNZH, Zagreb, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo, Zagreb-Sarajevo 2014, 178-181.

skupština Bosne i Hercegovine je usvojila i proglasila prvi republički Ustav. Ovim Ustavom Bosna i Hercegovina je, kao „narodna država republikanskog oblika“⁶, dobila svoju unutrašnju organizaciju u skladu sa svojim tadašnjim ekonomskim ustrojstvom, socijalnim i političkim stanjem i odnosima. Za razliku od odluka ZAVNOBiH-a, Ustav nije poimence navodio narode Bosne i Hercegovine nego je samo sadržavao odredbu da su u: *Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini njene narodnosti u svemu ravnopravne i da nacionalne manjine (...) uživaju pravo i zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe svog jezika.*⁷

Ustavna definicija nacionalnih odnosa i nacija koje žive u novoj državi jasno je pokazala da se Bošnjaci - Muslimani tretiraju kao nedefinirana etnička ili religijska skupina, tj. da im se odriče status naroda i nacije i sposobnost da sami izgrade nacionalni identitet. Smatralo se da su oni neka nedefinirana masa koja mora tek da se oformi.⁸

Ne čekajući da se to desi, novi ideološki komunistički sistem sve uglednije i imućnije Bošnjake različitih zanimanja i političkih usmjerenja, koji nisu po svojim opredjeljenjima pripadali komunističkim snagama, proglasio je: (...) *građanskim snagama, reakcionarnim elementom, ostacima klasnog društva, banditima, muslimanskom reakcijom, i neprijateljima nove svijetle budućnosti (...).*

Taj najizrasliji dio bošnjačke zajednice činili su islamski duhovnici, zemljoposjednici, industrijalci, trgovci, službenici, i dr. Oni su predstavljali gornji sloj bošnjačkog društva, materijalno i politički najproduktivniji dio, koji je ustrojavao i predvodio bošnjački narod i bio njegova duhovna srčika u ranijim stoljećima. I upravo je taj dio bošnjačke zajednice došao pod udar novog društvenog sistema. On je proglašen njegovim klasnim neprijateljem i tek njegovim potiranjem bilo je moguće praviti novo društvo s novim pogledima i vrijednostima.⁹ Upravo protiv tih i takvih uglednih Bošnjaka vođeno je više sudskih procesa koji su svoje refleksije imali i na prostoru tuzlanskog kraja.¹⁰

---

6 Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine. *Službeni list NR Bosne i Hercegovine*, br. 1, Sarajevo 31. XII 1946, 2.

7 Isti, 3.

8 M. Filipović, *Politički razvoj Bosne*, 83.

9 Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 210.

10 Tuzlanski kraj se može definisati i geografski odrediti na različite načine (administrativno, kulturno, geografski, politički, privredno, i sl.). U ovome radu pod pojmom Tuzlanski kraj podrazumijeva se prostor Tuzlanske oblasti koja je obuhvaćala 18 srezova (Bijeljinski, Bosanskobrodski, Bosansko-šamački, Brčanski, Derventski, Dobojski, Gračanički,

Metode režima radi očuvanja „tekovina revolucije“ – 1947.

U razdoblju između 1947. i 1949. godine pod udarom komunističkog režima našli su se svi dijelovi starog bošnjačkog društva, a naročito islamski opredijeljeni intelektualci. Protiv njih su vođena dva sudska procesa: jedan, grupi Kasima Dobrače 1947. i drugi, „Mladim muslimanima“ 1949. godine.¹¹ U isto vrijeme službena je politika ukinula nacionalno ime Musliman, priznato u toku NOB-a, a potvrđeno odlukama AVNOJ-a i ZAVNOBIH-a. Učinjeno je to pod pritiskom kako se ne bi povrijedili određeni nacionalni, odnosno nacionalistički, u prvom redu srpski, interesi u Bosni i Hercegovini. Uz mnoge nedorečenosti, službena se politika već prilikom prvog poslijeratnog popisa stanovništva 1948. godine vratila staroj praksi nacionalnog opredjeljivanja Bošnjaka. Prema tom nacionalističkom političkom konceptu, bosanski muslimani će se, kao navodno još etnički amorfnu grupa, postepeno, zavisno od svog kulturnog napredovanja, nacionalno opredjeljivati bilo u srpskom, bilo u hrvatskom usmjerenju.¹²

Prilikom prvog poslijeratnog popisa stanovništva u Jugoslaviji (1948), Bošnjaci su imali mogućnost da se “opredijele” kao pripadnici neke druge nacije (Srbi, Hrvati i slično) ili da ostanu “neopredijeljeni”.¹³

Međutim, takav odnos prema Bošnjacima nije karakteristika perioda od 1947. godine, s obzirom na činjenicu da se na pokušaju uništenja uglednijih i imućnijih Bošnjaka kontinuirano radilo i u godinama neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Naime, Bošnjaci, osim što su etiketirani na različite načine, bili su pod stalnom prismotrom, praćeni, prislušćivani, saslušavani, gonjeni, a nerijetko i likvidirani. Također je potrebno naglasiti da komunističkom režimu nisu odgovarali ni oni vjerski službenici koji su na polju prosvjećivanja postizali zapažene rezultate. Na ovakav zaključak upućuje

---

Gradačački, Kladanjski, Loparski, Maglajski, Modrički, Odžački, Srebrenički, Teslički, Tešanjski, Tuzlanski i Zvornički) i pet gradova (Bijeljina, Brčko, Derventa, Doboj i Tuzla). Konsultiraj: Zakon o administrativno-teritorijalnoj podjeli. *Službeni list Bosne i Hercegovine*, br. 16, od 21. aprila 1949, 141.

11 Ovdje je potrebno naglasiti da o organizaciji Mladi muslimani, koja je djelovala na prostoru tuzlanskog kraja, još uvijek ne postoji sveobuhvatna historiografska sinteza, studija, niti je kritički obrađeno njihovo djelovanje u kontekstu širih društvenih, političkih, kulturnih i drugih dešavanja. O Mladim muslimanima na prostoru Tuzlanskog kraja nekoliko radova napisao je Adnan Jahić. O tome vidi, u: *Zmaj od Bosne*, br. 45, Tuzla 19. jula 1993, 10; br. 46, Tuzla 31. jula 1993, 10; br. 47, Tuzla 10. avgusta 1993, 10; br. 48, Tuzla 20. avgusta 1993, 10.

12 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 16.

13 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 563.

Izvještaj Okružnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) za Tuzlu upućen Pokrajinskom komitetu u Sarajevu 31. XII 1946. (na dan usvajanja Ustava). Između ostalog, u Izvještaju se ukazuje na probleme prilikom smjenjivanja hodža koji su vodili tečajeve zbog toga:

*(...) jer pokazuju dobar uspjeh, ponekad bolji od učitelja. Zanimajući naprijed navedene uspjehe naloženo je da se oni smijene a da se na njihova mjesta postave (...) učitelji, ili ako se to nije moglo, obučeni rukovodilac, s tim da ga učitelj pomaže stalno u radu(...).*¹⁴

O drugim metodama koje su komunističke vlasti primjenjivale protiv Bošnjaka govore brojni dokumenti partijske (komunističke) provenijencije. Tako, naprimjer, u Izvještaju kojim Okružni komitet KPJ Tuzla obavještava Pokrajinski komitet za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu o stanju na terenu, navodi se da je:

*(...) naročito karakteristično za političku situaciju u okrugu (tuzlanskom op.a.) aktiviziranje muslimanske reakcije, posebno u zavidovičkom srezu (...).*¹⁵ Tamo su se, kako dalje stoji u Izvještaju, hodže povezale sa (...) *banditom Eminom Imamovićem zvanu Anderson* (...) i preko odbora IVZ okupljali muslimani, govorili kako je Emin sveti čovjek, kako ga ne može ubiti puška, kako on ima vojsku i kako se treba pripremati za ustanak, sakupljati oružje i odmetati se u šumu, a kada bude dat znak iz Engleske i Turske dići ustanak. Na tom srezu odmetnulo se u (...) *bandu od polovice aprila do druge polovice maja 11, a odbjeglo od kuće i skriva se po šumama još 6 ljudi. Od toga 12 muslimana i 5 Srba* (...).¹⁶

Radi “čišćenja terena”, u zavidovički srez su otišli “drugovi” članovi Okružnog komiteta Ahmet Ćatić i Mehmedalija Hukić, zatim četa vojnika i nekoliko oficira UDB-e. U toj akciji ubijeno je nekoliko “bandita” i dva jataka, oko 20 “neprijateljskih elemenata” je pohapšeno, a ostali odbjegli vratili su se

---

14 Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla (dalje: ATK), fond: *Okružni komitet KPJ Tuzla (dalje: Okružni komitet)*, kutija 9, fascikla 19-20, godina 1947, dok. IIa 20/6. Okružni komitet KPJ Tuzla – Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo, Tuzla, 31. XII 1946.

15 ATK, fond *Okružni komitet*, kutija 7, godina 1947, dok. 1b 217/1. Okružni komitet KPJ Tuzla – Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo. Izvještaj o stanju na terenu i radu partijske organizacije za mjesec maj 1947. godine, Tuzla 5. VI 1947.

16 Isto.

kućama tako da je na tom srezu ostalo u “bandi” Emin sa još jednim banditom od Bošnjaka, 5 Srba i 2 Hrvata.¹⁷

Stanje u zavidovićkom srezu nije bilo usamljeno jer se “općenito u srezovima sa većim brojem muslimana osjeća pojačano djelovanje muslimanske reakcije”, naročito u tuzlanskom, gračaničkom, loparskom, šamačkom, bijeljinskom i gradačačkom srezu. Komunistički režim je smatrao da su najčešće forme djelovanja Bošnjaka bile dove, mevludi i borba protiv privrednih mjera (otkupa vune, popisa zasijanih površina, sjetve, i sl.). Također su Bošnjake optuživali da u borbi protiv aktualne vlasti koriste brojne parole: od onih da su neprijatelji tadašnjeg režima, da rade na liniji stvaranja uznemirenosti i bojazni od rata, zatim da pozivaju na borbu protiv komunista za obnovu vjere, do toga da pozivaju muslimane da zbiju redove i prikupe oružje, te da se pripreme za ustanak. Za takve aktivnosti hodža Gulam Osman i Osmić Mehmed iz Sladne, srez Gračanica, između ostalih, optuženi su da su navodno govorili da banditi u šumi imaju oružje i vojsku, da ih ne treba nazivati banditima, jer ovo “neće dugo”, samo se čeka signal iz Engleske i Amerike pa da se digne ustanak. Također su ih optuživali za širenje parola o tome da komunisti sve oduzimaju od seljaka, da će se u petogodišnjem planu svima oduzeti privatna imovina, da niko neće ništa imati osim komunista koji će jedino živjeti dobro, i tome slično.¹⁸

Navedeni primjeri su bili pojedinačni i izolovani, bez međusobne koordinacije. Međutim, za komunistički režim posebnu opasnost predstavljala je “muslimanska reakcija” koja je uspjela da stvori izvjesne organizacije i ode dalje od vjerske forme “neprijateljskog djelovanja i usmene agitacije”. Takvi su slučajevi u Čeliću, Teočaku, Puračiću i Orašju, gdje, prema saznanjima Okružnog komiteta, postoji izvjesna organizovana grupa koja još nije u potpunosti otkrivena, a koja poziva na borbu protiv komunista i na pripremanje za ustanak pod parolom “bratstvo muslimana, Srba i Hrvata protiv komunizma”.¹⁹

---

17 Isto.

18 Isto.

19 Za razliku od Bošnjaka, koji su smatrani najvećim protivnikom novoga režima, među Srbima se osjećala „najslabija djelatnost neprijateljskih elemenata“, mada je bilo manjih pojava. Tako je zabilježen slučaj u Bijeljinskom srezu da su „dva člana Partije učestvovala na molitvi“, dok je u Tinji „za vrijeme molitve omladina igrala kolo“. Međutim, na Ozrenu je postojala seljanka Jela „koja se proglasila za sveticu i kojoj dolaze ljudi i iz drugih srezova“. Neprijatelj je, kako stoji u jednom izvještaju, tu i tamo među Srbima djelovao „uglavnom na liniji stvaranja psihoze skorog rata i skorog prevrata u našoj zemlji“.

Manipulacija o broju onih koji su se mogli izjasniti kao „neopredijeljeni“

Kako su Bošnjaci smatrani najopasnijim neprijateljem, a radi očuvanja “tekovina revolucije”, komunistički režim je protiv njih primjenjivao različite metode: od optužbi, pritisaka, progona do fizičke likvidacije. Cilj je bio da se neutrališe i eliminiše utjecaj onih koje su komunističke vlasti izbrisale u Ustavu, kako saveznom tako i republičkom. Započeti posao trebalo je dovršiti, a to se moglo postići jednostavno i bez nekih većih unutrašnjih trvenja. I na takvu mogućnost su vodeći komunistički političari računali, i imali pripremljen plan. Trebalo je izvršiti popis stanovništva. U uputstvu za popis stanovništva, kojega je napisao Moša Pijade, Bošnjacima je ostavljena mogućnost da se “opredijele” kao pripadnici neke druge nacije: Srbi, Hrvati, Makedonci i sl. ili da ostanu “neopredijeljeni”. Ostavljena im je, dakle, samo mogućnost da se asimiliraju, na čemu su neki političari radili i uveliko čak i stimulirali.²⁰ Nacionalna neopredijeljenost je smatrana sigurnim znakom zaostalosti i idejne i društvene neprilagodljivosti. Ako je neko bio nacionalno neopredijeljen, on je manje vrijedio u svim kalkulacijama u pogledu društvenog i profesionalnog napredovanja. Kako navodi akademik Filipović: (...) *upravo je to sve i sadržano u imenu koje je davano muslimanima – Jugoslaveni nacionalno neopredijeljeni (...).*²¹

Djelovanje „hrvatske reakcije“ tuzlanskog kraja uglavnom se odvijalo kroz stare forme, na „vjerskoj bazi i sa klerom kao nosiocem neprijateljskog djelovanja“. Poseban slučaj „terorizma“ zabilježen je u Derventskom srezu gdje je “banda” ubila majku i dvije kćerke zato što su “nosili Titovu sliku na proslavi prvog maja”. Najaktivnija je “banda” bila na Brčanskom srezu. Osim ubistava, bilo je i pljačke od kojih je “najkrupniji slučaj pljačka Šumskog voza na Zavidovičkom srezu, kojom je prilikom opljačkano 1.080.000 dinara”. ATK, fond *Okružni komitet*, kutija 7, godina 1947, dok. 1b 217/1. Okružni komitet KPJ Tuzla – Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo. Izvještaj o stanju na terenu i radu partijske organizacije za mjesec maj 1947. godine, Tuzla 5. VI 1947.

20 Veselin Mitrašević (priredio), *Prvi (Osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1-5. novembar 1948), Stenografske bilješke*, Sarajevo 1988, Pozdravni govor Moše Pijade, 18-22; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950, 11-17.

21 Najveći broj Bošnjaka izjasnio se kao “neopredijeljeni” o čemu govore istraživanja i mišljenja nekih naučnika. Osim “neopredijeljeni”, veći broj Bošnjaka (oko 22%) po popisu stanovništva iz 1948. godine izjašnjavao se i kao Srbin – neopredijeljen, odnosno Hrvat – neopredijeljen, a pretpostavlja se da i među Jugoslaveni – ostali ima, također, jedan broj Bošnjaka. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 563; Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj 2000, 81 (dalje: H. Kamberović, *BiH prema modernom društvu*); Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 239; Noel

Prema Uputstvu Moše Pijade, obavljen je popis na kojem su se Bošnjaci mogli izjašnjavati kao “neopredijeljeni”, bar je tako navedeno u zvaničnom popisu stanovništva, zatim kao “Srbi – neopredijeljeni”, odnosno “Hrvati – neopredijeljeni”, a mogli su se izjasniti i kao pripadnici drugih naroda.

Rezultati prvog poslijeratnog popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 1948. godine prikazani su u slijedećoj tabeli:²²

Tabela 1.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine po narodnosti i spolu prema popisu 1948.									
Spol	Svega	Jugoslaveni							Ostali
		Svega	Srbi	Hrvati	Slovinci	Makedonci	Crnogorci	Neopredijeljeni	
Svega	2.565.277	2.546.749	1.136.116	614.142	4.338	675	3.094	788.384	18.528
Muški	1.237.381	1.228.057	551.168	287.219	2.224	516	1.916	385.014	9.324
Ženski	1.327.896	1.318.692	584.948	326.923	2.114	159	1.178	403.370	9.204

Iz podataka u tabeli vidi se da od jugoslavenskih naroda jedino Bošnjaci nisu mogli da se izjasne svojim nacionalnim imenom, iako su na to imali historijsko i svako drugo pravo. Zato se podaci o broju Bošnjaka navođeni u dosadašnjoj historiografiji mogu uzeti sa određenom rezervom. Na osnovu prezentiranih, zvaničnih podataka može se vidjeti da su u Bosni i Hercegovini najbrojniji bili Srbi koji su činili 44,20% ukupnog stanovništva, zatim dolaze neopredijeljeni kojih je bilo 30,70 %, Hrvati 24,10%, ostali 0,70%, Slovinci 0,16%, Crnogorci 0,11% i Makedonci 0,03%.

Međutim, na osnovu podataka sa kojima su bili upoznati najistaknutiji komunistički rukovodioci, a do kojih se došlo na osnovu istraživanja neobjavljenih arhivskih dokumenata, može se utvrditi broj Bošnjaka po popisu

Malcolm, *Povijest Bosne – Kratki pregled*, Zagreb – Sarajevo 1995, 266 (dalje: N. Malcolm, *Povijest Bosne*); M. Filipović, *Politički razvoj Bosne*, 84.

22 *Statistički godišnjak 1945-1953*, Zavod za statistiku i evidenciju, Sarajevo 1954, 44 (dalje: *Statistički godišnjak 1945-1953*); *Informativni priručnik o Bosni i Hercegovini*, knj. 1, br. 7-8, Sarajevo 1951, 228-229; *Enciklopedija Jugoslavije*, 2, Bosna-Dio, Zagreb MCMLVI, 35. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 563; H. Kamberović, *BiH prema modernom društvu*, 81; Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 239; N. Malcolm, *Povijest Bosne*, 266.

iz 1948. godine onako kako su se oni i izjašnjavali. Podatke o stanovništvu Bosne i Hercegovine po popisu iz 1948. godine donosimo u slijedećoj tabeli:²³

Tabela 2.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine po narodnosti i spolu po popisu 1948.									
Spol	Srbi	Hrvati	Slovinci	Makedonci	Crnogorci	Muslimani-Srbi	Muslimani-Hrvati	Muslimani-neopredijeljeni	Ostali
Muški	513.716	274.001	2.225	516	1.916	37.472	13.219	385.010	9.321
Ženski	550.415	314.834	2.114	159	1.178	34.536	12.082	403.370	9.198
Svega	1.064.131	588.835	4.339	675	3.094	72.008	25.301	788.380	18.519

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je po zvaničnome popisu stanovništva 1948. godine u Bosni i Hercegovini bilo 2.565.277 stanovnika,²⁴ a na osnovu neobjavljenih historijskih izvora 2.565.254 osoba. Najveći broj bio je onih koji su se izjasnili kao Srbi. Takvih je bilo 41,48% od ukupnog broja stanovnika (513.716 muških i 550.415 ženskih) što predstavlja smanjenje za 2,72% u odnosu na rezultate zvaničnog popis stanovništva. Najveći broj Bošnjaka izjasnio se kao Muslimani neopredijeljeni i takvih je bilo 30,73% od ukupnog broja stanovnika (385.010 muških i 403.370 ženskih). Osim toga, 2,81% Bošnjaka izjasnio se kao Muslimani-Srbi (od čega 37.472 muških i 34.536 ženskih), a 0,99% Bošnjaka izjasnilo se kao Muslimani-Hrvati (od čega 13.219 muških i 12.082 ženskih). Ukupan broj Bošnjaka bio je 885.691 osoba. Treći narod po brojnosti u Bosni i Hercegovini bili su Hrvati. Njih je bilo 588.835 (muških 274.001, a ženskih 314.834 osoba). Ostalih naroda (Slovinci, Makedonci, Crnogorci, Bugari, Česi, Slovaci, Poljaci, Rusi, Albanci, Mađari,

23 Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: A BiH), fond: *Ministarstvo industrije i rudarstva*, godina 1949 (dalje: MIR), kutija 24, Izvještaji. Savezni statistički ured aktom strogo pov. broj 23/50 dostavlja Hasanu Brkiću podatke o popisu stanovništva. Sarajevo, 2. 3. 1950. Među ostalima su: Grci, Francuzi, Bugari, Česi, Slovaci, Poljaci, Rusi, Šiptari, Mađari, Nijemci, Austrijanci, Rumuni, Talijani, Turci, Jevreji, Cigani, Ostali, Ostali neslavni, nepoznato; *Enciklopedija Jugoslavije*, 2, Bosna-Dio, Zagreb MCMLVI, 35.

24 Neki autori navode da je u Bosni i Hercegovini živjelo 2.565.283 stanovnika. Konsultiraj: Đorđe Pejanović, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knj. CCXXIX. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Beograd 1955, tabela 10 u Prilogu (dalje: Đ. Pejanović, *Stanovništvo BiH*).

Nijemci, Austrijanci, Rumuni, Talijani, Turci, Jevreji, Romi, Grci, Francuzi, Ostali neslaveni, nepoznato) bilo je 26.627.

Prema zvaničnom popisu stanovništva obavljenom 1948. godine, i na prostoru Tuzlanske oblasti Bošnjaci su se, također, mogli izjašnjavati kao u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. Rezultate o nacionalnoj struktura stanovništva po srezovima donosimo u slijedećoj tabeli:²⁵

Tabela 3.

R. br.	Srezovi	Nacionalna struktura stanovništva Tuzlanskog kraja po srezovima prema zvaničnom popisu od 15. marta 1948. godine				
		Srbi	Hrvati	Neopredijeljeni	Jugoslaveni – ostali ²⁶	svega
		svega	svega	svega	svega	
1.	Bijeljina	62.074	856	14.145	407	77.482
2.	Bosanski Brod	9.582	14.163	1.558	136	25.439
3.	Bosanski Šamac	12.493	22.398	2.548	73	37.512
4.	Brčko	19.377	21.152	18.338	351	59.218
5.	Derventa	21.992	25.761	4.447	685	52.885
6.	Doboj	19.146	7.925	13.150	212	40.433
7.	Gračanica	15.989	942	29.378	60	46.369
8.	Gradačac	11.145	8.585	22.440	14	42.184
9.	Kladanj	5.273	351	8.885	13	14.522
10.	Lopare	18.931	981	12.196	12	32.120
11.	Maglaj	10.818	5.802	6.857	18	23.495
12.	Modriča	11.408	5.427	2.853	58	19.746
13.	Srebrenica	20.195	52	19.671	36	39.954
14.	Teslić	24.759	6.312	4.793	69	35.933
15.	Tešanj	9.980	6.618	17.886	24	34.508
16.	Odžak	7.954	13.298	4.276	20/38	25.566
17.	Zvornik	24.287	266	25.342	116	50.011
18.	Tuzla i grad	22.309	22.866	72.392	340	118.602
Ukupno		327.713	163.755	281.155	2.642	775.266

²⁵ *Statistički godišnjak 1945-1953*, 44-49; Đ. Pejanović, *Stanovništvo BiH*, 62, tabela 9 u Prilogu. Autor navodi drugačije podatke.

²⁶ U rubrici "Jugoslaveni – ostali" računati su: Slovenci, Makedonci, Crnogorci, Ostali Slaveni, Neslaveni, Nepoznato. Takvih je u Bosni i Hercegovini bilo 18.528, a na prostoru Tuzlanskog kraja 2.642 i to: 1.347 muških i 1.295 ženskih osoba. Od toga Slovenaca je bilo 635, Makedonaca 89, Crnogoraca 129, Ostalih 1.789 osoba.

Podaci prezentirani u tabeli pokazuju da je na prostoru Tuzlanske oblasti živjelo 30,27% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine. Procentualno najviše je bilo Srba, tj. 42,32% ukupnog stanovništva Tuzlanske oblasti, odnosno 12,81% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine, zatim po brojnosti dolaze neopredijeljeni, 36,20% ukupnog stanovništva Tuzlanske oblasti ili 10,97% stanovništva Bosne i Hercegovine. Treći po brojnosti stanovništva bili su Hrvati. Oni su činili 21,08% ukupnog stanovništva Tuzlanske oblasti, odnosno 6,38% stanovništva Bosne i Hercegovine. Među ukupnim brojem stanovnika Tuzlanskog kraja, „neopredijeljenih“ je najviše bilo u Gračanici 63%, zatim Tuzli 61%, Gradačcu 53%, Srebrenici 49%, itd.

Razlog nešto većeg procentualnog učešća Srba i Hrvata u ukupnom stanovništvu Tuzlanske oblasti, odnosno Bosne i Hercegovine leži u činjenici da se jedan broj Bošnjaka izjašnjavao kao Muslimani-Srbi, odnosno Muslimani-Hrvati. O tome koliki broj je bio takvih u Tuzlanskoj oblasti prema nezvaničnim rezultatima popisa stanovništva podatke donosimo u slijedećoj tabeli.²⁷

Tabela 4.

R. br.	Srezovi	Nacionalna struktura stanovništva Tuzlanskog kraja po srezovima prema zvaničnom popisu od 15. marta 1948. godine						Ukupno
		Srbi	Hrvati	Muslimani-Srbi	Muslimani-Hrvati	Muslimani-Neopredijeljeni	Jugoslaveni – ostali ²⁸	
1.	Bijeljina i grad	58.641	760	3.429	96	14.149	459	77.534
2.	Bosanski Brod	9.365	12.876	217	1.287	1.558	136	25.439
3.	Bosanski Šamac	12.143	22.382	350	16	2.548	73	37.513
4.	Brčko i grad	18.787	21.041	589	111	18.338	352	59.218
5.	Derventa i grad	21.260	25.039	728	722	4.447	685	52.881

27 A BiH, fond: *MIR*, kutija 24, Izvještaji. Savezni statistički ured aktom strogo pov. broj 23/50 dostavlja Hasanu Brkiću podatke o popisu stanovništva. Sarajevo, 2. 3. 1950; *Informativni priručnik o Bosni i Hercegovini*, knj. 1, br. 7-8, Sarajevo 1951, 228-229.

28 U rubrici “Jugoslaveni – ostali” računati su: Slovenci, Makedonci, Crnogorci, Ostali Slaveni, Neslaveni, Nepoznato. Takvih je u Tuzlanskoj oblasti bilo 3.366, i to: Slovenaca 620, Makedonaca 85, Crnogoraca 201, ostalih 2.460. A BiH, fond: *MIR*, kutija 24, Izvještaji. Savezni statistički ured aktom strogo pov. broj 23/50 dostavlja Hasanu Brkiću podatke o popisu stanovništva. Sarajevo, 2. 3. 1950; *Informativni priručnik o Bosni i Hercegovini*, knj. 1, br. 7-8, Sarajevo 1951, 228-229.

6.	Doboj i grad	18.291	7.533	855	292	13.150	166	40.287
7.	Gračanica	12.251	130	3.738	812	29.378	61	46.370
8.	Gradačac	10.588	8.380	557	205	22.440	13	42.183
9.	Kladanj	5.139	169	134	182	8.885	13	14.522
10.	Lopare	18.746	977	185	4	12.196	12	32.121
11.	Maglaj	10.299	5.590	519	212	6.557	18	23.195
12.	Modriča	10.051	5.409	1.357	18	2.853	58	19.746
13.	Srebrenica	19.531	43	663	9	19.671	36	39.953
14.	Teslić	24.497	6.022	262	290	4.793	69	35.933
15.	Tešanj	9.536	6.534	444	84	17.886	24	34.508
16.	Odžak	7.901	13.290	53	8	4.276	38	25.566
17.	Zvornik	23.972	80	315	186	25.342	116	50.012
18.	Tuzla i grad	20.274	22.116	2.035	748	72.392	1.037	118.602
Ukupno		311.275	158.371	16.430	5.282	280.859	3.366	775.583

Na osnovu podataka iznesenih u tabeli može se vidjeti da je broj stanovnika Tuzlanske oblasti manji za 317 u odnosu na zvanične rezultate popisa stanovništva. Također, prezentirani podaci pokazuju smanjenje broja srpskog i hrvatskog stanovništva, te učešće Bošnjaka u ukupnom broju drugih stanovnika. Procentualno učešće srpskog stanovništva smanjeno je na 40,12%, a hrvatskog na 20,41%. Istovremeno, broj Bošnjaka povećan je na 302.571 što čini 39,00% ukupnog stanovništva Tuzlanske oblasti. Kada je u pitanju nacionalno izjašnjavanje Bošnjaka kao „Muslimani-Srbi“, podaci u tabeli pokazuju da je takvih najviše bilo u Gračanici i to 8,1% od ukupnog broja stanovnika u tom srezu, zatim u Modriči 6,9%, Bijeljini, itd.

Ovdje je potrebno ukazati i na činjenicu da je Komunistička partija na Tuzlanskom okrugu vodila računa o kadrovskoj strukturi svoga članstva, ali i socijalnom sastavu članova Partije prilikom odabiranja rukovodilaca za sreske komitete. Tako je, ilustracije radi, u 25 sreskih komiteta Tuzlanske oblasti bilo ukupno 186 članova. Od toga 68 radnika, 82 seljaka, pet intelektualaca i 31 ostalih. Međutim, nacionalna struktura članova sreskih komiteta Tuzlanske oblasti nije odražavala popis stanovništva. Ovo navodimo s obzirom na činjenicu da je među članovima sreskih komiteta najviše bilo Srba, njih 119 ili 63,98% ukupnog broja članova sreskih komiteta, zatim Bošnjaka 48 ili 25,81%, te Hrvata 19 ili 10,21%.²⁹ Po nacionalnom sastavu stanje u Gradskom

²⁹ ATK, fond: Oblasni komitet KP BiH Tuzla, kutija 1, fascikla 1, godina 1949, dok. 112/1.

komitetu KP Tuzla s obzirom na broj stanovništva nije bilo zadovoljavajuće jer je od ukupnog broja članova KP bilo: Srba 42,86%, Bošnjaka 40,20%, Hrvata 15,82%, ostalih 1,13%. Od ukupnog broja kandidata za Gradski komitet Tuzla bilo je: 43,27% Srba, 35,91% Bošnjaka, 20,61% Hrvata, 0,21% ostalih.³⁰

Nezvanični rezultati popisa stanovništva, koji su dostavljeni istaknutim komunističkim rukovodiocima, najilustrativnije pokazuju da su Bošnjaci u ogromnoj većini iskazali svoj poseban etnički identitet na način da se nisu “opredijelili” kao pripadnici neke druge nacije (Srbi, Hrvati i sl.) nego su radije ostali “neopredijeljeni”.

Metode režima radi očuvanja „tekovina revolucije“ – 1949.

S obzirom na činjenicu da niti zvanični, a niti nezvanični rezultati, kada je u pitanju “nacionalno opredjeljivanje” Bošnjaka, nisu bili u skladu sa težnjama i očekivanjima nekih vodećih komunističkih političara, ponovo je aktualizirano pitanje Udruženja “Mladi muslimani”. U međuvremenu je došlo do sukoba između KPJ i Informbiroa. Bila je to prilika da komunističke vlasti za sukob optuže i jedan broj Bošnjaka.

Već u narednoj 1949. godini protiv članova Udruženja “Mladi muslimani” vođeni su sudski procesi, između ostaloga, jedan je vođen u Tuzli. Članovi Udruženja su radili u strogoj tajnosti i bili su izuzetno čvrsto organizovani. Također su bili pod stalnom prismotrom, praćeni, a nerijetko i hapšeni. Tako je u prvoj polovini 1949. godine na prostoru Tuzlanske oblasti otkriveno i uhapšeno “oko 80 mladih muslimana”, a njihova organizacija uglavnom je obuhvaćala srezove Tuzlu, Gračanicu, Zvornik i Bijeljino.³¹ Bio je to samo početak opće kampanje i “hajke” na “mladomuslimansku reakciju”. Ona je vrlo brzo dala očekivane rezultate s obzirom na činjenicu da je Oblasni komitet KP BiH Tuzla na jednom od sastanaka raspolagao sa podacima o tome da je otkrivena “mladomuslimanska organizacija ili se proširila u srezovima Tešanj, Gradačac, Maglaj i Brčko”. U srezovima Tuzla i

30 ATK, fond: *Oblasni komitet KP BiH Tuzla*, kutija 2, fascikla 1, godina 1950, dok. 35/4. Zapisnik sa sastanka plenuma GK KP BiH Tuzla, održan 11. IV 1950.

31 ATK, fond: *Oblasni komitet KP BiH Tuzla*, kutija 1, godina 1949, dok. 5/2. Zapisnik sa sastanka sekretara Gradskih i Sreskih komiteta sa oblasti Tuzlanske, održanog 30. juna 1949.

Tešanjan optužen je najveći broj hodža da su bili “povezani ili uključeni u rad mladomuslimanske organizacije”. Također, prisutni su upoznati s činjenicom da je uhapšeno 240 mladomuslimana, među kojima 50 hodža, od kojih je polovica bila u članstvu organizacije, a ostali su simpatizeri i oni koji su organizaciju pomagali. Konstatirano je da najveći broj “mladomuslimana ima u gradu Tuzli i na srezu tuzlanskom, zatim po broju dolazi Gradačac i Gračanica”.³²

Članovi Oblasnog komiteta su optužili “muslimansku reakciju i kler da nastupaju i vode borbu protiv narodne vlasti”, te da su najaktivniji na polju agitacije i propagande protiv FNRJ. Njihova osnovna parola bila je “islam je u opasnosti”. U organizaciju je uvučen i priličan broj siromašnih seljaka, a rukovodioci su hodže, zatim kulački elementi i intelektualci.³³

Navedene aktivnosti komunističkog režima bile su uvod u jedan montirani politički i sudski proces. On je u Tuzli počeo u srijedu 24. augusta 1949. godine pred Krivičnim vijećem Okružnog narodnog suda u Tuzli gdje je suđeno devetorici članova “ilegalne terorističke organizacije Mladi muslimani”. Njima se pripisuje da su prema direktivama vođa i rukovodilaca, kojima je istog mjeseca suđeno u Sarajevu, “nastavili rad na širenju ove organizacije, čiji je glavni cilj bio obaranje narodne vlasti i ponovno stvaranje eksploatatorske vlasti”. Za krivična djela protiv naroda i države optuženi su: Omer Nakičević, student filozofije iz Teočaka; Safet Tokić, student filozofije iz Jelovče srez Gradačac; Ferid Čičkušić, đak Gazi Husrev-begove medrese, rodом iz Šerića, srez Tuzla; Omer Okanović, hodža iz Poljica srez Tuzla; Hamzalija Hundur, đak medrese u Sarajevu, iz Tešnja; Sulejman Čamdžić, student agronomije iz Puračića, srez Tuzla; Abdulaziz Ahmetbegović, đak

---

32 ATK, fond *Oblasni komitet KP BiH Tuzla*, kutija 1, godina 1949, dok. 16/2. Zapisnik sa sastanka Oblasnog komiteta KP BiH Tuzla, održanog 19. avgusta 1949.

33 Pod pojmom kulak podrazumijevan je seljak koji je imao više od 10 ha zemlje i tretiran je od strane Partije kao glavni neprijatelj na selu. Za svrstavanje u kategoriju kulaka uzimali su se u obzir, osim poljoprivredne površine, i političko držanje, opće bogatstvo, korištenje tuđe radne snage, i drugi elementi. U borbi protiv kulaka Partija je primjenjivala politički rad, zatim prinudne mjere, posebno prema onima koji nisu izvršavali otkup i druge obaveze. O aktivnostima drugih naroda navedeno je, između ostaloga, da (...) *Neprijateljsko djelovanje hrvatske reakcije i katoličkog klera nije imalo tako organizovani karakter kao mladomuslimani. Činjenica je da oni mnogo više koriste na polju agitacije momentalnu situaciju nego drugi. Niko tako ne koristi rezoluciju IB-a kao oni u svom radu. Oni su pretpostavljali da će kod nas doći do izmjene (...)*. ATK, fond *Oblasni komitet KP BiH Tuzla*, kutija 1, godina 1949, dok. 16/2. Zapisnik sa sastanka Oblasnog komiteta KP BiH Tuzla, održanog 19. avgusta 1949.

medrese, rodom iz Sokola, srez Gračanica; Ismet Turajlić, đak srednje škole, rodom iz Tešnja; Muhamed Jahić, službenik otkupne stanice “Spreča” u Tuzli, što su kao članovi i vođe grupe nastavili rad terorističke organizacije “Mladi muslimani”.

Iako je udruženje “Mladi muslimani” više bilo moralni i duhovni, a ne nacionalni i politički pokret, što se vidi iz Pravila udruženja,³⁴ optuženima se stavljalo na teret da su od 1946. godine do dana hapšenja “vršili prijem novih članova, zloupotrijebili vjerska osjećanja i zaostalost usamljenih pojedinaca među muslimanima, a po izlasku sramne Rezolucije Informbiroa pristupili omasovljenju organizacije i prikupljanju oružja za vršenje ubistva organa Narodne vlasti, partijskih rukovodilaca, pripadnika JA i podizanja ustanka, u namjeri da sruše postojeći državni poredak, što je bio njihov krajnji cilj i cilj njihove terorističke organizacije”.³⁵

Iznoseći razloge za stvaranje organizacije “Mladi muslimani”, zastupnik optužnice, Javni tužilac Tuzlanske oblasti Mika Stanković je, između ostaloga, naveo da su:

(...) zamisao o stvaranju organizacije donijeli u našu zemlju nekoliko hodža na čelu sa fašističkim agentom (Mehmedom) Handžićem i (Kasimom) Dobračom, koji su bili na studiju u Kairu. Oni su već 1939. i 1940. godine počeli preko udruženja muslimanskih sveštenika “El Hidaje” da djeluju na muslimansku omladinu, da je oduševe i zagriju za panislamizam, a ustvari njihov je plan bio, da što veći broj muslimanske omladine odvoje od borbe protiv fašiziranja zemlje i da na bazi vjerskih osjećanja spriječe jačanje naprednog omladinskog pokreta među muslimanskom omladinom. To je istovremeno značilo raspirivanje vjerske i nacionalne mržnje prema srpskoj i hrvatskoj omladini u Bosni i Hercegovini, a time ujedno otvarati vrata hitlerovskim hordama i zajedno sa izrodima srpskog i hrvatskog naroda, ustašama i četnicima stvarati uslove za pokolje nevinog stanovništva (želi im se pripisati odgovornost za masovno stradanje Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu o čemu komunističke vlasti dugo godina nisu dale pisati, op. a.) (...). Ova organizacija konačno je stvorena u našoj zemlji 1943. godine pod pokroviteljstvom ustaša i Gestapoa (...). Ona je preko nekih muslimanskih sveštenika “El Hidaje”, a na čelu sa Dobračom pristupila stvaranju

34 U članu 1. Pravila kaže se: “Svrha sekcije je odgajanje muslimanske omladine u islamskom duhu i širenje islamske svijesti među muslimanima, te moralno i društveno podizanje muslimanskog svijeta”. Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, str. 214. Preuzeto iz *El-Hidaje*, br. 10-11. lipanj 1943, 286.

35 *Front slobode*, god. VII, br. 222, ponedjeljak 29. august 1949, 1-2.

*posebnih muslimanskih formacija i agitaciji za mobilizaciju muslimana u "Handžar" i SS divizije, ne birajući u tome sredstva (...).*³⁶

U daljem izlaganju Javni tužilac je rasvijetlio navodno

*(...) zločinačko i neprijateljsko djelovanje rukovodilaca ove organizacije poslije oslobođenja, kada su oni nastojali svim silama da sruše novi društveni poredak. Oni se tada uvlače u muslimanske vjerske ustanove, djelujući pod plaštom vjere sijući vjersku mržnju među muslimanima protiv Srba i Hrvata (...).*³⁷

Nakon čitanja optužnice pristupilo se ispitivanju optuženih. Jedan od njih, Omer Nakičević, izjavio je da iz pravila koje je pročitao zaključuje da organizacija "Mladi muslimani" nije vjerska nego politička i da je njen glavni cilj borba protiv postojećeg državnog uređenja. Isto je potvrdio i Safet Tokić. Na pitanje sudije: Kakav je glavni cilj te vaše organizacije? Trećeoptuženi Čičkušić Ferid je odgovorio: Da se muslimani ujedine u jednu državu koja će biti ekonomski i politički jaka. Na dalje pitanje: kako je trebalo postupiti sa FNRJ? Optuženi je odgovorio: Trebalo je srušiti, a pomogli bi Islamska liga, Amerika i Engleska. Suđenje je bilo prilika da se muslimani optuže i za saradnju sa SSSR-om i drugim socijalističkim zemljama koje su potpisale Rezoluciju IB-a. Tako je na pitanje sudije:

(...) Kakav ste stav zauzeli po izlasku Rezolucije Informbiroa (...)? optuženi Nakičević odgovorio: *(...) Po izlasku Rezolucije smatralo se da je nastalo povoljno vrijeme, (...) da redovi komunista postaju slabiji i da će poslije Rezolucije Informbiroa nastati među njima cijepanje, ali smo se u tome prevarili (...).*

Optuženi su proglašeni krivima i osuđeni na slijedeće kazne: Omer Nakičević, Safet Tokić, Ferid Čičkušić, Omer Okanović i Sulejman Čamdžić na kaznu zatvora lišenje slobode sa prinudnim radom u trajanju od 20 godina; Hundur Hamzalija i Turajlić Ismet na 12; Ahmetbegović Abdulaziz na 10; i Jahić Muhamed na 8 godina lišenja slobode sa prinudnim radom. Svi optuženi osuđeni su i na gubitak građanskih i političkih prava u trajanju od 5 godina.³⁸

---

³⁶ *Front slobode*, god. VII, br. 222, ponedjeljak 29. august 1949, 2.

³⁷ *Front slobode*, god. VII, br. 222, ponedjeljak 29. august 1949, 2.

³⁸ Isto.

Na suđenju su i tužili i sudili oni koji su bili u potpunosti odani Komunističkoj partiji, mada je i među članovima Partije bilo onih kojima je bilo mjesto na optuženičkoj klupi. Na ovakav zaključak upućuju podaci izneseni u jednoj analizi o nezdravim pojavama u osnovnim partijskim organizacijama. U analizi se navodi da je među članovima Komunističke partije Tuzlanske oblasti bilo raznih pojava nediscipline, neodgovornosti, neprijateljskog djelovanja i slično. Osim toga, oko 15% članova partijske organizacije u Kreki bilo je sklono piću. Neki od njih se s vremena na vrijeme:

*(...) mogu vidjeti pijani, a jedan broj se često opija i notorne su pijanice, kao što su: Trinajstić Rudolf, Bećirović Jakub, Jogančić Pašan, Baraković Zulfo i još neki, koji se mogu naći noću pijani po kafanama, a neki od njih i po jarkovima (...).*³⁹

U borbi protiv ovih pojava partijske organizacije su poduzimale izvjesne mjere kao što su: kažnjavanje sa ispitivanjem i diskusijom na partijskim sastancima, što je trebalo da djeluje vaspitno; ukazivanje na štetnost takvih pojava i posebni razgovori sa onima koji počine prekršaj; isključenje iz Partije, i dr. Međutim, disciplinske kazne nisu dale pozitivne rezultate s obzirom na činjenicu da je jedan broj članova Partije bio sklon tučama, krađi, zatim nemoralu, a “pojedini članovi Partije, svakako krišom, pod formom bolesti ili pak sijela praktično su slavili razne vjerske praznike (...)”. Rukovodstvo partije uzrok ovakvim pojavama vidi u “ne prečišćenosti pojmova kod nekih komunista po pitanju religije, a naročito ako se uzme da OPO-e na tim pitanjima nisu nešto naročito poduzimale”.⁴⁰

Zaključak

Na osnovu iznesenih historijskih činjenica može se djelimično pratiti, ali i razumjeti položaj stanovništva tuzlanskog kraja, posebno Bošnjaka, u burnim poslijeratnim vremenima, kada se učvršćivala komunistička vlast. Posebnim se čini osobeno držanje novo uspostavljene vlasti prema Bošnjacima koji su podnijeli velike žrtve tokom Drugog svjetskog rata. Umjesto satisfakcije

---

39 ATK, fond: *Oblasni komitet KP BiH Tuzla*, kutija 5, fascikla 1, godina 1951, dok. 77/1. Analiza o raznim nezdravim pojavama u Osnovnoj partijskoj organizaciji Kreka.

40 ATK, fond: *Oblasni komitet KP BiH Tuzla*, kutija 5, fascikla 1, godina 1951, dok. 77/1. Analiza o raznim nezdravim pojavama u Osnovnoj partijskoj organizaciji Kreka.

i nacionalnog priznavanja, uslijedio je perfidan pokušaj negiranja posebnosti kod Bošnjaka u vrijeme popisa stanovništva, te eliminacija vodećih bošnjačkih prvaka i intelektualaca, a što je izbilo na površinu u vrijeme montiranih sudskih procesa 1947. i 1949. godine.

Ni nakon okončanja sudskih procesa “Mladim muslimanima” nije završena igra sa jednim narodom, nacijom i sa njegovim historijskim, političkim i državnim pravima. Ona je nastavljena i vremenom čak pojačavana u narednim decenijama, a završila se odlukama koje ni u kom slučaju nisu mogle da zadovolje interese Bošnjaka. Tako je, naprimjer, 1963. godine u grb unesena i šesta buktinja, ali su tada umjesto nacija bile predstavljene republike, i tada da bi se Bošnjacima izbjeglo dozvoliti nacionalno historijsko opredjeljenje u kome su prepoznavali svoj pravi identitet. To priznanje imena Bošnjak nije se desilo niti 1969. godine. Ovo su pitanja koja izlaze iz okvir ovoga rada, ali svakako zaslužuju širu elaboraciju.

WITH ETATISM AGAINST THE “MUSLIM REACTION” OF TUZLA AND THE ENVIRONMENT AT THE END OF THE 1940’S

SUMMARY

The data presented in this paper is based on primary historical sources and offers facts about the attitude of the new regime towards non-dissenters and the position of Bosniaks of the Tuzla region from 1947. to 1949. This period is characterized by the fact that all parts of the old Bosniak society, especially Islamic-oriented intellectuals, were at the onset of the communist regime. Two lawsuits were instituted against them: the first, against a group headed by Kasim Dobraca in 1947 and the second, against the Young Muslims in 1949. During these processes, the Bosniaks of the Tuzla region were labeled in various ways (by “reactionary element”, “remnants of class society”, “bandits”, “Muslim reaction”, and enemies of the “new bright future”). They were constantly monitored, wiretapped, heard, prosecuted, and often liquidated. In the meantime, official policy has abolished the national name Muslim, recognized during the National Liberation Struggle (NOB) and confirmed by decisions of the Antifascist National Liberation Council of Yugoslavia (AVNOJ)

and the National Antifascist Council for National Liberation of Bosnia and Herzegovina (ZAVNOBIH). This was done during the first post-war census in 1948. According to the nationalist political concept, Bosnian Muslims were, allegedly, ethnically amorphous group, and they should gradually, depending on their cultural advancement, declare them self as Serbs or as Croats. This is evidenced by the official and unofficial results of the census we provide in the text.

Keywords: Bosniaks, Muslims, Tuzla region, Bosnia and Herzegovina, nation, people, communist system, “Muslim reaction”, Constitution, equality.

Izvori i literatura

1. Izvori

a) Neobjavljeni izvori

- Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo, fond:
Ministarstvo industrije i rudarstva
- Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla, fondovi:
Okružni komitet KPJ Tuzla
Oblasni komitet KP BiH Tuzla

b) Objavljeni izvori

- Čemerlić Hamdija (izbor dokumenata), Mitrašević Veselin (obrada dokumenata), *ZAVNOBiH, Dokumenti 1943-1944*, knj. 1, Sarajevo 1968.
- Informativni priručnik o Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1951.
- Mitrašević Veselin (priredio), *Prvi (Osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1-5. novembar 1948), Stenografske bilješke*, Sarajevo 1988.
- Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950.
- Službeni list NR Bosne i Hercegovine*, br. 1, Sarajevo 31. XII 1946.
- Službeni list Bosne i Hercegovine*, br. 16, od 21. aprila 1949.
- Statistički godišnjak 1945-1953*, Sarajevo 1954.
- Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine. Službeni list NR Bosne i Hercegovine*, br. 1, Sarajevo 31. XII 1946.

2. Literatura

a) Knjige

- Enciklopedija Jugoslavije*, 2, Bosna-Dio, Zagreb MCMLVI.
- Filandra Šaćir, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo 1998.

- Filipović Muhamed, *Bošnjačka politika. Politički razvoj u Bosni u 19. i 20. stoljeću*, Sarajevo 1996.
- Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, 2 izdanje, Sarajevo 1998.
- Jahić Adnan, *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*, BNZH, Zagreb, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo, Zagreb-Sarajevo 2014.
- Kamberović Husnija, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj 2000.
- Malcolm Noel, *Povijest Bosne – Kratki pregled*, Zagreb – Sarajevo 1995.
- Pejanović Đorđe, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knj. CCXXIX. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Beograd 1955.
- Selimović Sead, Hadžić Senaid, *Tuzlanski kraj 1851-1991. Demografske i socijalne promjene*, Tuzla 2007.
- Trhulj Sead, *Mladi muslimani*, Zagreb 1992.

b) Štampa

- Front slobode, br. 222, Tuzla 1949.
- Zmaj od Bosne, br. 45-48, Tuzla 1993.

